

узвальваюць на добрасумленнага каня). Акрамя названых, у беларускіх выразках сустракаем, напрыклад, заонімы *муравей, мыш*: *Не вялікі муравей, ды горы варочае; Мыш есці не просе, сама сабе наносе.*

Зазначым, што у парэміялагічных фондах абедзвюх моў намі засведчаны выразы з кампанентам “Бог”, у якіх закладзены тэзіс “калі будзеш працаваць, то і Бог дапаможа”: бел. *Бог любіць труды; Хто сам дбае, таму Бог дапамагае; Работай, нябожжа, то і Бог дапаможа*; англ. *Lord (God, Heaven) helps those (them) who help themselves* (Бог дапамагае тым, хто сам сабе дапамагае).

Зразумела, што прыведзенымі вышэй устойлівымі выразамі фразеасемантычнае поле “працоўная дзейнасць чалавека” ў беларускай і англійскай мовах не вычэрпваецца. Але нават прыведзены і прааналізаваны намі матэрыял дазваляе стварыць пэўнае ўражанне пра адносіны абодвух народаў да ролі працы ў жыцці чалавека, да размеркавання асноўных этапаў працоўнага працэсу, ролі самой асобы і прылад працы ў выкананні справы, пра адносіны да працавітых гаспадароў і гультаяў і да т.п.

Літаратура

1. Ліцвінка В. Д., Царанкоў Л. А. Слова міма не ляціць: Беларус. нар. прыказкі і прымаўкі. – Мінск: Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
2. Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.; Кн. 2. – 620 с.
3. Русско-английский фразеологический словарь. Пословицы и поговорки / Сост.: Клюкина Т.П., Клюкина-Витюк М.Ю./– М.: Билингва, 1996. – 336с.

Н.У. Чайка

ЭЛІПТЫЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ З АДАСОБЛЕНАМІ АЗНАЧЭННЯМІ

Структурная арганізацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова вывучалася ў межах структурнай сінтаксічнай школы. Былі даследаваны наступныя аспекты праблемы эліпсіса:

- размежаванне з’яў сінтаксічнага нуля і эліпсіса [А.Я. Сядзельнікаў, Л.І. Бурак, J.Panenova, K.Kearns, A.Wilhelm, M.Lehman і інш.];
- вызначэнне інварыянтных сінтаксічных мадыфікацый (у тым ліку і эліптычных) [В.Вардуль, А.Ісаева, W.Müller, A.Corr, S.Dentler і інш.];
- кваліфікацыя эліпсіса, рэдукцыі і збыткоўнасці як з’яў аднаго парадку [А.У. Грудзева, J.Jose, S.Dentler і інш.];
- структура эліптычных канструкцый у параўнальным аспекце [W.Lechner, M.McShane, J.Merchant, A.Uniszewska і інш.];
- параўнальнае даследаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова ў рускай, польскай і чэшскай мовах [М.МсШане і інш.];
- эліпсіс і дэтэрмінацыя [Е.М. Шыраеў, В.С. Грыгор’ева, Т.І. Мунгалава і інш.].

Нягледзячы на значную колькасць прац па праблеме, многія важныя пытанні не закраналіся ў працах вучоных. Патрабуюць спецыяльнага вывучэння структурна-сінтаксічныя ўмовы функцыянавання канструкцый з эліпсісам

дзеяслова. Тэорыя інварыянтных структур [В.Вардуль, А.Ісаева, W.Müller, A.Corr, S.Dentler і інш.] дала магымасць вызначыць зыходныя мадэлі эліптычных сказаў. Аднак пры гэтым не атрымалі вывучэння сістэмныя фактары функцыянавання названых канструкцый. Адсутнасць дзеяслова ў аналізуемых канструкцыях часта надае ім неадназначны характар. Таму патрабуюць вывучэння сінтаксічныя сродкі рэалізацыі семантыкі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова – паказчыкі семантыкі. Таксама неабходна выявіць узроўні арганізацыі сінтаксічных адзінак, да якіх належаць паказчыкі семантыкі. Да таго ж у мовазнаўстве не атрымала вывучэння пытанне пра сінтаксічныя адносіны, на аснове якіх рэалізуецца структурна-сэнсавае ўзаемадзеянне паміж сінтаксічнай пазіцыяй эліпсаванага выказніка і паказчыкам семантыкі, і сінтаксічныя сувязі, пасрэдніцтвам якіх названыя паказчыкі ўводзяцца ў сказ. Неабходна выявіць моўныя механізмы, якія кампаненсуюць эліпсіс дзеяслова іншымі сродкамі і гэтым самым рэгулююць рэгулююць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова. І. Вардуль лічыць, што “кіраванне традыцыйна лічыцца адным з відаў сінтаксічнай сувязі, фармальны спосаб уключэння назоўнікаў у сінтаксічныя пабудовы” [2, с. 378-379]. Семантычнае ўзгадненне і спалучаемасць, на думку даследцыцы, могуць рэалізавацца на базе фармальнага кіравання” [2, с. 359]. Аднак намі выяўлены выпадкі, калі сэнсавае ўзгадненне і спалучальнасць рэалізуюцца на аснове іншых сінтаксічных сувязей і адносін (не толькі кіравання) і пры дапамозе іншых структурных кампанентаў (не толькі семантычных) – сродкаў ускладнення і пашырэння структуры сказа, прэдыкатыўных частак складанага сказа, парцэляваных канструкцый, кампанентаў у структуры звышфразавога адзінства і інш. Сказанае вышэй абумоўлівае мэту даследавання ў артыкуле – прааналізаваць сродкі пашырэння і ўскладнення сінтаксічнай структуры канструкцый з эліпсісам дзеяслова; выявіць структурна-сістэмныя механізмы функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Зрэдку назіраюцца канструкцыі з эліпсісам дзеяслова, у склад якіх уваходзяць адасобленыя члены сказа. Гэта абумоўлена сінтаксічнай прыродай адасаблення: яно прадвызначаецца сэнсавай мэтанакіраванасцю выказвання. Для поўнага сказа актуальнымі з’яўляюцца граматычныя ўмовы адасаблення, а для канструкцый з эліпсісам дзеяслова – камунікатыўныя і семантычныя. Камунікатыўныя ўмовы адасаблення прадвызначаюць не толькі выдзяленне актуальнага адрэзка інфармацыі, а і проціпастаўленне імпліцытнаму ў выказванні. Эліпсіс у сказе фарміруе імпліцытную інфармацыю, якой супрацьпастаўляецца экспліцытная – адасоблены член сказа. З семантычных умоў адасаблення актуальнымі для канструкцый з эліпсісам дзеяслова з’яўляецца аслабленая сэнсавая сувязь і пабольшаная сэнсавая нагрузка адпаведных членаў у сказе, дзякуючы дадатковаму паведамленню [Л.І. Бурак]. Названае дадатковае паведамленне з’яўляецца паказчыкам семантыкі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Прычым сам працэс рэалізацыі семантыкі ў эліптычнай канструкцыі з’яўляецца складаным і абумоўлены некалькімі прычынамі. Па-першае, гэта семантычная спалучальнасць адасобленага члена і

эліпсаванага дзеяслова: магчымасць або немагчымасць пэўнай лексемы, што ўваходзіць у склад адасаблення, спалучацца з эліпсаваным дзеясловам і прадвызначае выбар дзеяслова з той ці іншай семантыкай. Па-другое, гэта ўзмоцненая сэнсавая нагрузка адасаблення, дзякуючы якой адасабленне становіцца камунікатыўным і сэнсавым цэнтрам сказа і рэалізуе на аснове "адваротнай" валентнасці семантыку эліпсаванага дзеяслова. Сказанае вышэй абумоўлівае мэту даследавання ў дадзеным раздзеле – вызначыць кола адасобленых членаў сказа, якія могуць назірацца ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, прааналізаваць структурную арганізацыю эліптычных канструкцый з адасобленымі членамі, выявіць сінтаксічную сувязь, на аснове якой ажыццяўляецца структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне сінтаксічнай пазіцыі эліпсаванага выказніка і адасобленага члена сказа.

У структуру канструкцый з эліпсісам дзеяслова часам уваходзяць адасобленыя азначэнні. Як структурны кампанент, адасобленыя азначэнні ўзаемадзеюць з сінтаксічнай пазіцыяй выказніка, канкрэтызуючы пры гэтым семантыку эліпсаванага дзеяслова. Неабходна выявіць сінтаксічную сувязь, на аснове якой ажыццяўляецца структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне адасобленага азначэння і сінтаксічнай пазіцыі эліпсаванага выказніка, а таксама вызначыць, якія ўмовы адасаблення носяць дамінатны характар пры функцыянаванні канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Адасобленае азначэнне ў структуры эліптычнай канструкцыі можа мець разнастайную будову і спосабы выражэння, а таксама займаць розную сінтаксічную пазіцыю. Дамінуючы характар набываюць камунікатыўныя ўмовы адасаблення, калі адасобленае азначэнне знаходзіцца ў *перадпазіцыі*, а гэта дазваляе проціпаставіць выражанае і нявыражанае ў структуры сказа. Камунікатыўнае проціпастаўленне спрыяе структурна-сэнсавому ўзаемадзеянню, на аснове чаго выразна акрэсліваецца кола лексем, здольных запаўняць сінтаксічную пазіцыю выказніка.

Неабходна адзначыць, што некаторыя эліптычныя канструкцыі маюць неадназначны характар і не могуць свабодна функцыянаваць у мове. Напрыклад структурна-семантычны склад эліптычнай канструкцыі *Мікалай доўга – у бок палаючай вёскі* можа дапускаць ужыванне дзеясловаў са значэннем *ісці, глядзець* і інш. Ужыванне канструкцыі з адасобленым азначэннем вызначае лексіка-семантычную групу дзеясловаў, што могуць замяшчаць сінтаксічную пазіцыю выказніка: *Уражаны пажарам, нерухомы і быццам нежывы, Мікалай доўга – у бок палаючай вёскі* (А. Бачыла). Структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне ажыццяўляецца на аснове паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувязі. Адасобленае азначэнне, размешчанае ў *сярэдзіне сказа*, звычайна ўказвае на статальную лакалізацыю аб'екта: *У хаце ўсе змоўклі. Малыя пахаваліся ў запечак. Бацька сядзеў маркотны. І маці, нерухомая і сцішаная, – каля печы, выціраючы хусткай заплаканыя вочы* (А. Баранавых). Лексічнае напаўненне адасобленых азначэнняў дапускае падстаноўку на месца эліпсаванага выказніка дзеясловаў са значэннем *была, сядзела*, а не са значэннем актыўнага дзеяння тыпу *ўвіхалася* або *гатавала* і

інш. Залежны кампанент *нерухомая і сцішаная* ў выніку адасаблення набывае пабольшаную сэнсавую нагрузку і становіцца дамінуючым у структуры сказа. Падобная з’ява вельмі рэдкая ў беларускай мове і можа сустракацца ў невялікай колькасці сінтаксічных канструкцый, хаця з’яўляецца рэгулярнай і абумоўлена правіламі сінтактыкі.

Неабходна адзначыць, што адасобленыя азначэнні, якія знаходзяцца ў *постпазіцыі* або пасля дапаўнення з аб’ектным значэннем, у большасці выпадкаў прымацоўваюцца пры дапамозе атрыбутыўнай або далучальнай сінтаксічнай сувязі і з эліпсаваным выказнікам не ўзаемадзейнічаюць ні ў структурным плане, не ў сэнсавым: *За вёскай – высозныя таполі, адмытыя, адшараваныя вясной да светла-салатавай сарамлівасці* (Я. Брыль); *Над лесам сёння – ясны блакіт і злёжку папялістыя хмаркі, знарок наскубленыя на ўсё неба* (Я. Брыль); *Кругом – палі, і даволі вялікія* (М. Зарэцкі); *За вёскай – возера, і не малое* (К. Чорны); *Мае ласкава-сумныя радкі, // Народжаныя сумнымі начамі, – у сшытак // Спешна, ад рукі. // Сустрэнуца не хутка з чытачамі* (М. Шабовіч); *Сінія вулі – у зеляніне голля, цяжкага ад яблыкаў* (Я. Брыль).

Як паказалі даследаванні, назіраюцца канструкцыі з эліпсісам дзеяслова, дзе адасобленыя азначэнні маюць не толькі фармальную, а і сэнсавую ўзаемаабумоўленасць з сінтаксічнай пазіцыяй эліпсаванага выказніка. Структура адасобленых азначэнняў у эліптычных канструкцыях характарызуецца разнастайнасцю: яны могуць быць адзіночнымі і парнымі. Адзіночныя адасобленыя азначэнні звычайна маюць пры сабе залежнае слова, звычайна гэта дапаўненне з аб’ектным значэннем. Парныя адасобленыя азначэнні звычайна не маюць залежных слоў і звязваюцца паміж сабой пры дапамозе паратаксічных злучнікаў *і (ды)* або бяззлучнікавым спосабам.

Сінтаксічная пазіцыя адасобленых азначэнняў самая розная: яны могуць размяшчацца як перад пазіцыяй эліпсаванага выказніка (45%), так і пасля яе (55%). Граматычныя і сэнсавыя ўмовы адасаблення дазваляюць ўзаемадзейнічаць выказніку і залежнаму кампаненту на ўсіх узроўнях.

Структурна-сэнсавая ўзаемаабумоўленасць рэалізуецца толькі на аснове паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувязі, якая, у сваю чаргу, прадвызначае наяўнасць дадткавай мадальнасці і тэмпаральнасці. Дадатковая мадальнасць і тэмпаральнасць, уласцівыя адасобленым членам сказа, маюць індикатыўнае значэнне і існуюць не ізалявана, а ў спалучэнні з мадальнасцю і тэмпаральнасцю ўсяго сказа.

Функцыянаванне падобных канструкцый абумоўлена некалькімі фактарамі. Важным фактарам выступаюць умовы адасаблення. Граматычныя ўмовы адасаблення спрыяюць разгортванню сінтаксічных пазіцый шляхам ускладнення структуры, што дае магчымасць лексемам узаемадзейнічаць паміж сабой на аснове рознай сінтаксічнай сувязі. Праціпастаўленне выражанага і нявыражанага (камунікатыўныя ўмовы адасаблення) прадвызначае дадатковае ўскладненне і ўзмацненне сэнсавай важнасці адасаблення. Сэнсавыя ўмовы адасаблення дазваляюць пераразмяркоўваць семантычныя функцыі

кампанентаў: адасоблены член страчвае якасці дадатковага паведамлення і становіцца сэнсавай дамінантай выказвання.

Літаратура

1. Бурак, Л.І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л.І. Бурак ; навук. рэд. М.А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975. – 256 с.

2. Вардуль, И.Ф. К вопросу о явлении эллипсиса / И.Ф. Вардуль // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения : докл. на конф. по теорет. проблемам синтаксиса / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М., 1969. – С. 59–70.

3. Григорьева, В.М. Устойчивые словосочетания и обороты, наиболее употребительные в немецкой научной литературе : учеб.-метод. пособие / В.М. Григорьева ; Каф. иностр. яз. Акад. наук СССР, Секция нем. яз. ; сост.: В.М. Григорьева [и др.]. – М. : [б. и.], 1978. – 162 с.

4. Грудева, Е.В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е.В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.

5. Исаева, Е. Запрещающие факторы эллипсиса подлежащего во втором компоненте сложносочиненного предложения / Е. Исаева // Сборник научно-методических материалов к лекциям для слушателей ФПК: в помощь преподавателю русского языка как иностранного : в 2 ч. / Ин-т рус. яз. ; редкол.: Ю.А. Бельчиков [и др.]. – М., 1982. – Ч. 2. – С. 257–270.

6. Мунгалова, О.М. Семантико-синтаксические и функциональные особенности номинальных структур в испанском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / О.М. Мунгалова ; Моск. гос. ун-т. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 32 с.

7. Ширяев, Е.Н. Основы системного описания незамещенных синтаксических позиций / Е.Н. Ширяев // Системный анализ значимых единиц русского языка: синтаксические структуры : межвуз. сб. / Краснояр. ун-т ; редкол.: В.А. Белашапкина (науч. ред.) [и др.]. – Красноярск, 1984. – С. 11–21.

8. Corr, A. Ellipsen : Untersuchungen zu Elliptizität und elliptischen Sprachgebrauch / A. Corr. – Saarbrücken : Verl. Dr. Müller, 2008. – 102 S.

9. Dentler, S. Verb und Ellipse im heutigen Deutsch : zum «Fehlen» verbhängiger Bestimmungen in Theorie und Praxis / S. Dentler. – Göteborg : Univ., 1990. – 106 S.

a. Jose, L. Marcher trois heures vs marcher pendant trois heures, peut-on marcher sans ellipse? / L. Jose // Bull. de la Soc. Linguistique de Paris. – 2001. Vol. 96, № 1. – P. 207–226.

10. Kearns, K. Epistemic verbs and zero complementizer / K. Kearns // English Language a. Linguistics. – 2007. – Vol. 11, № 3. – P. 475–505.

11. Lehman, H.M. Zero subject relative constructions in American and British English / H.M. Lehman // New frontiers of corpus research / ed. P. Peters. – Amsterdam, 2002. – P. 163–177.

12. McShane, M. Verbal ellipsis in Russian, Polish and Czech / M. McShane // Slavic & East Europ. J. – 2000. – Vol. 44, № 2. – P. 195–233.

13. Merchant, J. Fragments and ellipsis / J. Merchant // Linguistics a. Philosophy. – 2004. – Vol. 27, № 6. – P. 661–738.

14. Müller, W. Die real existierenden grammatischen Ellipsen und die Norm: eine Bestandsaufnahme / W. Müller // Sprachwissenschaft. – 1990. – Bd. 15, H. 3/4. – S. 241–366.

15. Panevova, J. Ellipses and zero elements in the structure of the sentence / J. Panevova // Типология. Грамматика. Семантика : [сб. ст.] / Рос. акад. наук ; Ин-т лингвист. исслед. ; ред. Н.А. Козинцева. – СПб., 1998. – С. 67–76.

16. Szkudlarek, E. Kontekstowa elipsa akomodowanych jednostronnie uzupeñnien predykatu / E. Szkudlarek // Acta Univ. Lodzensis. Folia Linguistica. – Łódź, 1998. – № 38. – S. 89–96.

17. Uniszewska, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // Glottodidactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.

18. Wilhelm, A. Asyndese, Ellipse und Null: menage a trois? / A. Wilhelm // Beiträge der Europäischen slavistischen Linguistik (POLYSLAV). – München, 1998. – Bd. 1. – S. 187–198.